

Dr. Adem Handžić

HUSREV-BEGOV VAKUF NA PRELAZU IZ XVI U XVII STOLJEĆE

Ustanova Husrev-begova vakufa ima interesantnu historiju, koja predstavlja i najsadržajniji period Husrev-begove historije. Već sama činjenica što je Husrev-beg prije 1531. godine, tj. prije legalizovanja prve svoje vakufname, mogao da dođe u mulkovni posjed prostranih zemalja na tadašnjim isturenim granicama Bosne prema Zapadu, govori o Husrev-begu kao ratobornom bosanskom sandžak-begu. Naime, sve njegove zavještane zemlje u Bosni nalazile su se u područjima koja je on osvojio. S druge strane, podizanje tolikih humanih objekata u Sarajevu, kojima su zavještane zemlje i druga nepokretna i pokretna dobra obezbjeđivali trajan život, govore o velikom neimararu i velikom kulturnom pregaocu.

Sam Husrev-beg, kako je ranije utvrđeno, bio je porijeklom iz naše zemlje. Iako rođen u Serezu, u današnjoj Grčkoj, oko 1480. godine, gdje mu je otac bio sandžak-beg, preci mu potječu iz naših krajeva. Otac mu je primio islam, uzevši ime Ferhad, što se vidi iz imena Ferhadova oca *Abdulgafur*, koje, kao i druga tadašnja imena u značenju »Božiji rob«, kriju kršćansko ime, kao što se vidi i po tome što se znalo za Ferhadova brata, po imenu Radivoja. Taj »Ferhad-aga«, odnosno »Ferhad-beg«, kako ga dubrovački izvori 1483. godine titulišu, morao je predstavljati uticajnog funkcionera u susjedstvu Dubrovnika, jer su Dubrovčani za njega dobro znali kada su te godine poslali darove doslovno: »Radivoju, bratu carskog zeta Ferhad-bega«. Da je Ferhad mogao u to rano doba dostići titulu *bega* i postati, štaviše, carski zet morao je pripadati visokom rodu i do velike se mjere istaknuti u službi kada se mogao oženiti sultanijom Seldžukom, kćerkom sultana Bajezida II (1481-1512). Iako se ne ističe odakle konkretno potječu braća Radivoj i Ferhad, uzima se kao najvjerojatnije Hercegovina ili Bosna, jer su Dubrovčani darivali osmanske funkcionere prvenstveno u svom najbližem susjedstvu. Čiro Truhelka je smatrao da sama činjenica što je Ferhad-begov sin Husrev-beg sve svoje zadužbine osnovao u Sarajevu i posvetio ih općoj koristi stanovnika Bosne, premda je ovdje proveo manju trećinu života, a ostalo izvan Bosne, i premda je od ranije imao značajna nepokretna dobra na drugim stranama, naročito u Serezu i okolini, pa je i njih zavještao svojim zadužbinama u Sara-

jevu, dovoljno ukazuje da Husrev-beg, poput mnogih drugih velikana koji, kao po pravilu, svoje zadužbine podigoše u rodnom kraju, vuče lozu iz Bosne.¹⁾

Namjera mi je da ovdje prikažem ekonomsko stanje Husrev- begova vakufa iz početka XVII stoljeća. Zahvaljujući sačuvanom opširnom popisu bosanskog sandžaka iz 1604. godine, u kome je sadržan pojedinačni popis ovoga vakufa,²⁾ kao, uostalom, i svih drugih vakufa u Bosni, moguće je pružiti autentične podatke o prihodima i rashodima ove ustanove iz te godine. Ti podaci predstavljaju, zapravo, službenu bilansu tog vakufa, i to vremenski najraniju. Do sada se, naime, znalo za finansijski obračun ovog vakufa iz 1180. (juli 1766), koji je, prema H. Kreševljakoviću, smatran najranijim do tada poznatim takvim obračunom.³⁾ Međutim, podaci navedenog popisa bosanskog sandžaka stariji su za 162 godine od obračuna iz 1766. godine. Ovdje je, međutim, mnogo interesantnije prikazati uzroke koji su usloveli prvu finansijsku provjeru, pa je potrebno prikazati interne događaje koji su pratili ovaj vakuf od Husrev-begove smrti, tj. od 18. juna 1541. do 1604. godine. Prije toga podsjetićemo na neke opće podatke o ovom vakufu.

Poznato je da je Husrev-beg osnovao svoj vakuf sa tri zakladne povelje-vakufname, napisane u međuvremenu od decembra 1531. do novembra 1537. Prva i najsadržajnija, legalizovana pred sarajevskim šeriatskim sudom sredinom decembra 1531., odnosi se na objekte: džamiju, hanikah, mekteb, imaret i musafirhanu, kojom su vakufnamom zavještane mnoge zemlje i drugi nepokretni i pokretni imetak, i to: u Serezu i okolini, zatim u Sarajevu, te u nahijama: Tešnju, Jajcu, i Ostrovici u Dalmaciji, tj. u području oko današnjeg Benkovca. Drugom vakufnamom od 8. januara 1537. Husrev-beg je zavještao gotov novac za medresu, zvanu Kuršumliju, koja je trebalo da se gradi. Treća vakufnama, iz prve polovine novembra 1537, predstavlja zapravo dodatak prvoj vakufnami, kojom se zavješta dodatni imetak za džamiju, i to: 10 mlinova u nahiji Zihna u Grčkoj, kao i 150 pčelinjih košnica u tvrđavi Doboru.⁴⁾

Za sagledavanje cjelokupnog Husrev-begovog vakufa, međutim, nisu dovoljne samo navedene vakufname, treba uzeti u obzir još i popisne deftere. Tako, na primjer, arhitektonski značajna Husrev-begova javna banja nije sadržana u tim vakufnamama, a navedena je u popisu bosanskog sandžaka iz 1604. godine.⁵⁾ Vrlo je vjerovatno da je bila podignuta u posljednjim godinama Husrev-begova života. Isto tako ni sva zavještana dobra nisu u vakufnamama spomenuta. Nisu, naime, u njima navedena dobra koja je Husrev-beg zavještao u Požeškom san-

¹⁾ Dr. Ciro Truhelka, *Gazi Husrev-beg, njegov život i njegovo doba*, Sarajevo, 1912.

²⁾ Ankara, Tapu ve Kadastro (TK), Tapu defter (TD), No 203, fo 347.

³⁾ H. Kreševljaković, *Gazi Husrev-begov vakuf*, Spomenica Gazi Husrev-begove četiristogodišnjice, Sarajevo 1932, 105.

⁴⁾ Navedene vakufname izdate po prevodu Fehima Spahe, i to: C. Truhelka, *Gazi Husrev-beg*, str. 114-142 i Spomenica Gazi Husrev-begove četiristogodišnjice, Sarajevo, str. IXLIV.

⁵⁾ Vidjeti bilj. br. 2.

džaku. Nakon osvojenja Požege, što je poduzeo 1536. u zajednici sa smederevskim sandžak-begom, Mehmed-begom Jahjapašićem, kada je pala bivša Požeška županija i cijela Slavonija između Save i Drave, Husrev-beg je stekao zemlje i u Požegi, te i njih zavještao svojim zadužbinama u Sarajevu. Ta zavještana dobra nisu sadržana u posljednjoj vakufnami, premda su vremenski mogla biti obuhvaćena, a evidentirana su u navedenom popisu iz 1604. godine.⁶⁾ U svakom slučaju morala je postojati i četvrta vakufnama, o zavještanom posjedu u Požegi. Prema tome, nedostaje jedna cjelovita zakladna povelja za sve zadužbine i sva zavještana Husrev-begova dobra. Vjerovatno je to Husrev-beg i namjeravao da učini, da jedinstvenom vakufnamom obuhvati sve zadužbine i sva zavještana dobra, jer je, očito, i sam smatrao sva postepeno zavještana dobra na raznim stranama jedinstvenim vakufom, namijenjenim zadužbinama u Sarajevu, ali za to nije preostalo vremena. O tome svjedoči i postavljanje samo jednog mutevelije, premda su napisane tri, odnosno četiri pojedinačne vakufname.

Prema tome, Husrev-begova zavještana dobra nalazila su se na šest različitih strana: Serez, Sarajevo, Tešanj, Jajce, Ostrovica i Požega. Samo u Serezu i Sarajevu sastojala su se od mulkovnih dobara, dok su na drugim stranama zavještane zemlje predstavljale uglavnom mirijske zemlje. U Serezu i okolini (nahije Zihna i Drama) jedan dio dobara Husrev-beg je naslijedio od oca, gdje je Ferhad-beg bio sandžak-beg, a veći dio je kupnjom stekao. Kako se iz prve vakufname vidi, u selu *Kromište* kod Sereza, gdje je očito bio osnovni posjed Ferhad-bega, postojala je tada manja džamija (*mesdžid*), kao i mekteb, koje je, očito, podigao ili Husrev-beg ili otac mu Ferhad-beg. Za te objekte Husrev-beg je navedenom vakufnamom odredio plate službenicima: *imamu*, *mujezinu* i *mualimu*, te za prostirku, osvjetljenje i popravak, kao što je odredio plate i drugim službenicima u vezi zavještanog tamošnjeg posjeda. Na tim zemljama pasla je ergela konja (oko 100), zatim krdo goveda (oko 100). Svugdje na navedenim zavještanim posjedima trebalo je odrediti pobirača prihoda, *džabiju*. Tako je ovdje, pored navedenih službenika za *mesdžid* i mekteb, Husrev-beg odredio plate za *džabiju* i njegovog *pisara*, zatim za *čuvara ergele*, i posebno za *čuvara ždrebadi*.

U Sarajevu Husrev-begova zavještana nepokretna dobra sastojala su se, kako je poznato, od raznih mulkovnih privrednih, koristonosnih objekata i građevinskih zemljišta.

U ostalim područjima gdje se radilo o državnoj, mirijskoj zemlji, da bi se takva zemlja mogla sa šeriatskog stanovišta valjano zavještati bilo je potrebno carsko odobrenje o *temliku*, isprava o potpunom vlasništvu. Kako su sve te zemlje (Tešanj, Jajce, Požega, Ostrovica), Husrev-begovim vojevanjem potpale pod osmansku vlast i kako ih je on na određen način i pravno stekao, tj. uz suglasnost nadležnog kadije i uz utvrđenu naknadu državi, mogao je i prije formalne temlikname da ih zaposjedne i zavješta. Da je to tako vidi se po tome što je carska temliknama Husrev-begu, za posjede oko Tešnja, kao i za posjede u nahiji Ostrovici u Dalmaciji, bila izdata u prvoj dekadi muharrema 940 (23. VII - 1. VIII 1533), dok je vakufnama, kojom su navedene zemlje i

⁶⁾ Vidjeti bilj. br. 2.

posjedi zavještani, bila pred sudom legalizovana već koncem novembra 1531., dakle godinu i 8. mjeseci prije nego je ispostavljena temliknama.

Kad je riječ o Husrev-begovim zavještanim zemljama u graničnim oblastima, o kojima se u carskim fermanima ističe da ih je sam Husrev-beg osvojio, potrebno je nešto reći o tim događajima za tešanjско područje, koje je najranije potpalo pod osmansku vlast. Ako ga je zaista Husrev-beg osvojio, onda se to moralo dogoditi najranije u jesen 1521. godine, jer je za bosanskog sandžak-bega Husrev-beg prvi put bio imenovan 15. septembra te godine.⁷⁾ Prema ugarskom historičaru Ištvanfiju, opet, ugarska posada je napustila tvrđavu Tešanj i tvrđavu Soko (kod Gračanice) 1520. godine.⁸⁾ Očito je, dakle, da je Husrev-beg u ovom području u najmanju ruku granice proširio i osmansku vlast učvrstio, naročito na zemlje koje postadoše njegovi vakufi, tj. oko današnje Banje Vrućice i na cijelom prostornom području s lijeve strane rijeke Usore.

Tešanjско područje je, inače, od ranije od Turaka osvajano i gubljeno. Još god. 1489. bilo je obuhvaćeno opširnim popisom bosanskog sandžaka iz te godine. Kasnija je njegova sudbina nejasna. Definitivno je u osmanskoj vlasti, dakle, od dolaska Husrev-ega u Bosnu.⁹⁾

Iz činjenice što su u vrijeme vakufljenja evidentni raniji posjedovni odnosi na tom području, razumljelo bi se da je između osvojenja tog područja i zavještanja proteklo određeno vrijeme, tj. da je Husrev-beg došao u posjed tih zemalja. Prema tekstu u vakufnami vidi se da su u to vrijeme u tešanjskom području postojali ustaljeni posjedovni odnosi, tj. da su zavještane zemlje od ranije bile u vlasti privatnih posjednika. To su bili dvojica čifluk-sahibija, Mehmed Čelebija i Ahmed vojvoda, lokalni funkcioneri vlasti, od kojih je Husrev-beg zemlje otkupio. Radilo se o jednom velikom čiflučkom posjedu i 6 mezri poimenično.¹⁰⁾ Iz toga bi proizlazilo da su to bile uglavnom nenaseљene zemlje. Pogledamo li zatim u službene popise (deftere) iz 1570. i 1604. godine, kada je tešanjска nahija dobila pune okvire i prilično bila naseljena, vidimo da su u vakufnami navedene mezre bile prerasle u sela i da su ta sela imala još i svoje zaseoke ili mahale. Tako je tada područje Husrev-begovog vakufa obuhvatalo ukupno 21 naselje sa ogromnim šumskim područjima, od ukupno 45 naselja (sela i zaseoci) i 5 mezri, koliko je obuhvatala tešanjска nahija. Vakuf je, očito, znatno pospješio naselјavanje tih zemalja i izvjesnim povlasticama. Treba istaknuti da su vakufski posjedi predstavljali tzv. *serbest* posjede, u koje se uopće nisu smjeli miješati državni organi vlasti.

Ti su posjedi bili, kako u defterima izričito stoji:

»zabranjeno popisivanje i nastupanje«. Vakuf je bio u položaju spahije; pripadali su mu spahijski prirodni porezi, tj. ušrovi od zemalj-

⁷⁾ Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches* III, 625; Pečevi, *Tarih* I, 71; Ć. Truhelka, *Gazi Husrev-beg*, 18.

⁸⁾ Istvánffy: *Regni Hung. Hist.* VI., str. 55.

⁹⁾ Up. A. Handžić, *Gazi Husrev-begov vakuf u tešanjскоj nahiji u XVI vijeku*, Anali GHB biblioteke, II-III, 161-174.

¹⁰⁾ mezre'a, ar. = obradivo zemljište, selište.

skih proizvoda i novčane pristojbe, dok je država ubirala od kršćanskog stanovništva tzv. filuriju, u biti porez vlaha stočara, koji je zamjenjivao šeriatsku džizju. U stvari, sve zemlje Husrev-begova vakufa i na drugim stranama, kao granična područja, bila su stalno naseljavana poglavito vlasima stočarima. Da su uslovi na vakufskim zemljama za stanovništvo bili povoljni svjedoči relativno brz proces naseljavanja zemalja Gazi Husrev-begova vakufa u tešanjskoj nahiji između dva spomenuta popisa od 1570. i 1604. godine.¹¹⁾

Na drugoj strani tvrđavu Ostrovicu i ostrovičko područje u Dalmaciji Husrev-beg je zauzeo krajem 1523. godine. U »području između tvrđava Ostrovice i Kličevca«, kako stoji u vakufnami, a u popisu Kliškog sandžaka iz 1604.¹²⁾ vidi se da je to ostrovička nahija, konkretno područje današnjeg Benkovca i okoline, Husrev-beg je došao u posjed mirijskih zemalja uz plaćanje državi, kao i kupnjom privatnih mulkovnih dobara, kao što su Karlovića mlinovi. I tu su u vrijeme vakufljenja vidljivi raniji posjedovni odnosi. Te zemlje su, kao i one u okolini Tešnja bile same mezre, poimenice navedene, koje su kasnije naseljene te četrdeset godina kasnije u navedenom kliškom popisu sve zapisane kao sela.¹³⁾

Jajačko područje došlo je pod osmansku vlast u vrijeme drugog Husrev-begovog upravljanja u Bosni (od januara 1526), kako je poznato, padom cijele ugarske jajačke banovine 1528. godine. I ovdje je, prema vakufnami, kao i na drugim stranama, vidljiv čisto krajiški karakter ovog područja. Sve u vakufnami navedene zemlje su same mezre, sedam mezri, koje kasnije, u popisima iz 1570. i 1604., vidimo kao razvijena seoska naselja sa svojim zaseocima. Prema popisu iz 1570. godine Husrev-begov vakuf u jajačkoj nahiji obuhvatao je 18 naselja (5 sela i 13 zaselaka), od ukupno 50 naselja koliko je obuhvatala cijela jajačka nahija.¹⁴⁾

Isti je slučaj bio i sa zemljama koje je Husrev-beg osvojenjem Požege 1536. stekao u Požeškom sandžaku i zavještao ih zadužbinama u Sarajevu.

Zašto je Husrev-beg sve u samim graničnim područjima došao u posjed tolikih zemalja, a ne negdje bliže, i zavještao ih zadužbinama u Sarajevu jasno je stoga što su sve druge zemlje bile od ranije zaposjednute, raspodijeljene u spahijske timare, a novoprisajedinjene zemlje su bile slobodne.

Treba istaknuti i činjenicu da su sve zavještane zemlje u Bosni: Tešanj, Jajce, Ostrovica u popisnim defterima zavedene kao vakuf *Husrev-begovog imareta*. To je logično stoga što su Husrev-begov imaret, kao i musafirhana, predstavljali trajne potrošačke i skupe zadužbine. Normalno je zato da su naturalni prihodi tog vakufa sa navedenih zemalja dopremeni i konzumirani u imaretu i musafirhani. U imaretu su redovito hranu dobivali svi službenici Husrev-begova vakufa, kao i đaci i nastavnici njegove medrese. U musafirhani, koja je kroz

11) Up. A. Handžić, *Gazi Husrev-begov vakuf...*, bilj. br. 9.

12) Ankara Tapu ve Kadastro (TK), Tapu defter (TD) No 475.

13) Istanbul, BBA, TD No 533; Opširni popis kliškog sandžaka iz 1574.

14) Istanbul, BBA, TD No 379 i 415, tj. Opširni popis bosanskog sandžaka (I i II) iz god. 1570.

tri stoljeća, sve do austrijskog vremena, služila svojoj svrsi, svaki putnik i namjernik, je obično za tri dana, nalazio prenočište i hranu. U ovim ustanovama je produživana jedna osnovna humanitarna djelatnost, jedna duga nit koja je u prvim počecima širenja islamske kulture odigrala značajnu ulogu u formiranju naselja i širenju islama. Zna se, naime, da su u početku na putnim relacijama u cijeloj Rumeliji, pa i u Bosni, na određenim udaljenostima podizana svratišta, koja su držali derviši, i koja su postajala središta okupljanja stanovništva.

Husrev-begove ekonomske mogućnosti bile su velike, a proizilazile su iz njegovog visokog položaja. U vrijeme osnivanja vakufa njegov has (godišnja plata) iznosio je 600.000 akči.¹⁵⁾ Šta to znači jasno je, ako navedemo da je timar dizdara (zapovjednika) zborničke tvrđave, koja je predstavljala najznačajnije utvrđenje u Bosni, iznosio u to vrijeme svega 4.000 akči godišnje, a njegovog čehaje (zamjenika) 3.000 akči,¹⁶⁾ te da je cijena tovara pšenice, tj. 132 oke, (oko 170 kg.) iznosila svega 32 akče,¹⁷⁾ vidimo kako je velika stalna primanja imao Husrev- beg, pored drugih vanrednih prihoda. Kada se još ima na umu da je Husrev-beg svoje zadužbine osnovao stupanjem u šestu, posljednju deceniju života, tj. kada je njegov imetak akumulacijom mogao da dosegne velike razmjere, pojmljivo je da je on vlastitim sredstvima mogao da to sve smogne i tolike zadužbine ostavi iza sebe.

Nakon sudske legalizacije vakufname vakufom je upravljao mutevelija, još za života Husrev-bega, cijelih osam godina. Premda su kadije po službenoj dužnosti vršile nadzor nad vakufima, Husrev- begovom vakufnamom bila je određena i izvjesna plata, kako nadležnom kadiji, tako i sandžak-begu, odnosno valijii. Izričito se u vakufnami kaže: »I neka traže račun od mutevelije, nazora, pisara i džabije svake tri godine, i neka ga pomno ispituju kako je to poznato pravilo i tradicionalni običaj za račune carskih vakufa«. Ovoj odredbi, očito, nije ozbiljno poklanjana pažnja kroz nekoliko decenija poslije Husrev- begove smrti. Međutim, privrednih prestupa bilo je uvijek, općenito, u pitanju državne, kao i u pitanju vakufske imovine. Dok je nadzor nad državnom imovinom bio redovito veći, u pitanju vakufske imovine dosta se oslanjalo na savjest i vjerovalo u ispravno, poslovanje mutevelije i drugih organa vakufske uprave, koji su u smislu islamskih principa bili obavezni da ne posižu za tuđim hakom. Zato je vakufska imovina bila, ipak, u većoj opasnosti od otuđenja, uzurpacija i pronevjera. Do suda i najviših državnih organa stvar je obično dolazila kada je bilo već kasno. Takav je slučaj bio sa Husrev-begovim vakufom.

Tri decenije poslije Husrev-begove smrti dospjele su do Porte vijesti da se ovaj vakuf finansijski nalazi u neredu, da mutevelije ne

¹⁵⁾ Istanbul, BBA TD No 157. Opširni popis bosanskog sandžaka iz 1528-30. godine.

¹⁶⁾ A. Handžić, *Zvornik u drugoj polovini XV i u XVI vijeku*, Godišnjak DI BiH, XVIII, Sarajevo 1970, 141-196.

¹⁷⁾ A. Handžić, *Tuzla i njena okolina u XVI vijeku*, Sarajevo, 1975, 330.

¹⁸⁾ Službeni dokumenti sudski i administrativni (sidžili, fermani) ne oslovljavaju Husrev-bega nigdje titulom *Gazi* (što znači = Borac za vjeru, ratnik) — premda se zna da je Husrev-beg tu titulu dobio prilikom turskog osvojenja Beograda 1521. godine - nego samo imenom Husrev-beg.

polazu obračune kako je vakif odredio i da postoje pronevjere. Tim povodom je krajem 1573. godine (novembar-decembar) upućen carski ferman sarajevskom mufetiju¹⁹⁾ i sarajevskom kadiji, po posebnom mubaširu, s naređenjem da se provede temeljita istraga. Treba, prema fermanu, da se pozovu: bivši mutevelija Bešaret, nasljednici njegova sina Šabana, novi mutevelija Muslihuddin, vakufski pisar, džabije, drugi još koji su potrebni, te da se u prisustvu mubašira sravne dokumenti, da se uporedi vakuf nama i mulknama, svi kadijski hudžeti i drugi dokumenti koji su izdavani. Ukoliko su neki dokumenti u rukama pojedinaca treba da se oduzmu i predaju muteveliji Muslihuddinu. Za period za koji nisu položeni računi morali su se, na osnovu dokumentacije, utvrditi faktički prihodi i rashodi. Strogo je bilo naređeno da se od dužnika moraju utjerati sva vakufska potraživanja, tj. od bivših mutevelija: vojvode Sinana, Bešareta i Šabana, te od pisara, džabije i nazira. Živi moraju da plate, a od umrlih treba naknaditi iz njihove ostavine. Dalje, u tome fermanu je bilo naređeno da se upoređivanjem vakufname i temlikname utvrdi da li vakuf posjeduje sve nekretnine (zemlje) zapisane u vakufnama, jer se, čini se, već znalo za neka otuđenja. Isto je tako naređena stroga kontrola gotovine, zavještanog gotovog novca i dragocjenosti, tj. da se utvrdi ispravnost muhura zapečaćenih kesa, da se u prisutnosti mubašira i gradskih ajana, kao i jednog stručnjaka-sarrafa, kese otvore, da se utvrdi količina i ispravnost zlatnog novca, da se odvoji eventualni patvoreni novac od pravog, da se sve zatvori i preda muteveliji. U daljem tekstu fermana stoji da su mutevelije izjavile kako je mnogo gotovog novca propalo, da je pokradeno. O tome u fermanu stoji: takve »podvale« moraju da se objasne. Na kraju je naređeno da se jedna kopija istražnog zapisnika, zavedenog u sudski protokol (sidžil), dostavi u Istanbul.²⁰⁾

Istraga po ovom pitanju trajala je duže. Iz drugog fermana, pola godine kasnije, upućenog bosanskom sandžak-begu i sarajevskom kadiji, od 19. jula 1574. razabiremo šta je dotle urađeno. Kadija je postupio po ranijem naređenju, održao je raspravu, pozvavši muteveliju Muslihudina, vakufske mubašire (izvršitelje), druge vakufske službenike, kao i druge osobe. Na raspravi su prvo sravnjeni dokumenti: vakufnama, mulknama, pojedinačni obračunski defteri i predati muteveliji.

Rezultat utvrđivanja prihoda i rashoda bio je slijedeći: prema kadijskim dokumentima (hudžet) bivši mutevelija Bešaret, koji je u međuvremenu bio umro, primio je ukupno 3,413.260 akči, dok je u vakufskoj blagajni nađeno 2,626.500. Konkretno je utvrđeno, tj. pod potpisima ranijih kadija, da Bešaret duguje vakufu 54.000, prvi mutevelija Murad-beg 49.000 i mutevelija Sinan vojvoda 50.000 akči. I naplatnici (džabije), kao i drugi izvršioc (mubaširi) duguju izvjesne iznose. Utvrđeno je, dalje, da je određena gotovina nestala iz imareta. Isto tako je utvrđeno da u blagajni nije nađeno ništa od dragocjenosti i nakita.

¹⁹⁾ Istanbul, BBA, Muhimme defteri, knj. 23.

²⁰⁾ BBA, Muhimme defteri, knj. 23, dok. br. 229.

Što se tiče perioda za koji nije vršen obračun u fermanu se ističe da je finansijsko stanje utvrdio mutevelija Muslihuddin i obračun poslao u Istanbul.

Za sva navedena dugovanja trebalo je prilikom naplate dugova da se zavodi u kadijski protokol. U zaključku fermana podvlači se da u pogledu dugovanja mutevelije umrlog Bešareta i vojvode Sinana treba da se dug izuzme iz ukupne njihove ostavine i emlaka, odnosno da se u cijelosti naplati od njihovih zakonskih nasljednika.

Na kraju fermana se krivnja baca na vakufske izvršioce (džabije i nazire) zbog manjka imovine, obzirom da su vakufski prihodi redovito bili veći od rashoda. Naređuje se nad njima posebna istraga. Na kraju se upozorava bosanski sandžak-beg i sarajevski kadija da ni kod koga ne smije ostati ni jedna para vakufske imovine, jer (doslovno:) »ovo nije vakuf kao što su ostali vakufi«. »Ne smijete ni časa dangubiti da dovedete stvari u tome vakufu u normalno stanje«.

Analizirajući sadržaj rezimiranog fermana padaju u oči neke činjenice. Jedne proizilaze iz upoređivanja vakufname i drugih dokumenata. Tako je navođenje u fermanu: da u vakufskoj blagajni nisu nađene nikakve dragocjenosti, a to su: srebreno i zlatno posuđe, dukati i drugi skupocjeni predmeti, spomenuti u vakufnami, samo je prividna stvar. Husrev-beg je, naime, navedene dragocjenosti spomenuo u vakufnami i priložio ih kao nekakav pravni zalag, a u vakufsku blagajnu faktički je položio njihovu vrijednost, gotov novac u akćima.²¹⁾ Zatim, kad je riječ o prvom muteveliji Murad-begu, u konkluziji (zaključku) fermana ponavlja se onaj stav o dugovanju mutevelija: Bešareta i vojvode Sinana, dok se Murad-beg tu ne spominje.

Poznavajući historijske činjenice može se pouzdano reći da su na duže periode poslove mutevelije za vrijeme Murad-bega vršili drugi ljudi zbog njegove operativne službe i visokih funkcija koje je obavljao izvan Sarajeva.

Poznato je o Murad-begu da je rođeni Šibeničan iz loze Tardića, da je bio Husrev-begov oslobođeni rob, što znači prvobitno ratni zarobljenik, da je primio islam i oslobođen i da je od tada za cijelog života bio Husrev-begov najodaniji prijatelj i pouzdanik. Godine 1526. pratio je Husrev-bega u vojni pohod na Mohač, kada se spominje kao »vojvoda Murad, merd (čovjek, sluga) Husrev-bega«. I Murat je tada imao 8 svojih merdova (pratilaca). Uživao je zijamet u nahiji Vratar (na Drini) u iznosu od 20.147 akći. Osvojenjem Klisa 1537., gdje se naročito istakao Murad-beg, bio je na Husrev-begov predlog osnovan Kliški sandžak, a za prvog kliškog sandžak-bega po istom predlogu bio je postavljen Murad-beg, tadašnji Husrev-begov čehaja. Od 1542. je sandžak-beg požeški, te je u Požegi i umro 1545., a tijelo mu je preneseno u Sarajevo. Spominjući ove činjenice želim da kažem da je Murad-beg najviše vremena, po svojim dužnostima, bio odsutan iz Sarajeva, a umro je svega četiri godine poslije Husrev-bega. Kada se u navedenoj raspravi, punih 30 godina poslije Murad-begove smrti, spominje i Murad-begovo dugovanje Husrev-begovom vakufu, pitanje je da li je tu faktički bilo Murad-begove krivnje.

²¹⁾ Up. Ć. Truhelka, *Gazi Husrev-beg*, 132; F. Spahoo, u *Spomenici*, XVI, H. Kreševljaković, u *Spomenici*, 52.

U isto vrijeme (poč. 1574) spominje se i uzurpacija nekih Husrev-begovih zemalja u nadinskoj nahiji (okolina Benkovca). Neke zemlje Husrev-begovog vakufa (čitluci i mezre) bile su greškom popisivača dodijeljene nekim spahijama. Fermanom je bilo naređeno da se zemlje vrate vakufu i da se spahije ne smiju u to miješati.²²⁾

Nakon navedenih fermana i provedene sudske istrage o nedostacima u ispravljanju Husrev-begovim vakufom stanje se, očito, normalizovalo. Odgovorni nadzorni organi, sandžak-beg i sarajevske kadije, morali su biti budniji. Tako, za neko vrijeme ne nalazimo isprava o tome vakufu koji prelaze lokalne okvire.

Međutim, nakon deset godina ponovo se sretamo sa nekoliko pitanja koja su dospjela do Porte. Naime, 1585. stigao je ferman bosanskom begler-begu da se Husrev-begov vakuf ne smije ni na koji način oštetiti. Stvar je bila u tome što su neki vojni opunomoćenici, tzv. havale tvrđavskih posada, uzeli nešto novaca iz blagajne ovog vakufa kao zajam za izmirenje plata posadama bosanskih tvrđava.²³⁾ Očito, taj zajam nije bio pravovremeno izmiren, te je stvar došla do Istanbula. Iste godine nazir Husrev-begovog vakufa, po imenu Osman- aga, objavijestio je Portu u vezi spora oko nekih vakufskih dućana u Sarajevu. Naime, javljeno je da se sa nekim vakufskim dućanima prosto švercuje. Neki janičari i spahije ustupaju vakufske dućane jedni drugima bez taskere i saglasnosti mutevelije i uopće ne plaćaju zakupninu.²⁴⁾ Osman-aga je te godine, također, obavijestio Portu o neispravnim postupcima džabija Husrev-begova vakufa. Javio je da džabije na svim stranama: u tešanjskoj, jajačkoj i ostrovačkoj nahiji ne polažu redovito novac vakufu od prihoda sa vakufskih zemalja. Fermanom je naređeno da se takve džabije izvedu pred sud.²⁵⁾ ²⁶⁾ Isto tako je Osman- aga javio u Istanbul da se neke spahije i dalje miješaju u vakufske posjede u ostrovičkoj nahiji (okolina Benkovca) i nanose vakufu štetu. O pokušajima uzurpacije vakufskih zemalja na toj strani bilo je i ranije (1574) spomena. Fermanom naslovljenim bosanskom beglerbegu, sandžak-begu Krke i muteveliji Husrev-begova vakufa naređeno je da se takvi postupci odlučno spriječe.²⁶⁾

Kroz sljedećih 20 godina, sve do popisa bosanskog sandžaka iz 1604. godine, ne nalazimo posebnih podataka o ovom pitanju. Dok se u prikazanim fermanima radilo o pojedinim pitanjima, navedeni popis daje cjelovito stanje. Tu je, zapravo, sadržana najranija bilansa Husrev- begova vakufa. Na dvije stranice defterskog formata koncizno su, po svima stavkama, prikazani prihodi i rashodi tog vakufa iz 1604. godine. Tu se naslovno kaže: »Vakuf imareta, džamije, medrese, hanikaha, mekteba i turbeta umrlog Husrev-bega«. Koristonosni objekti, odnosno prihodi, popisani su po regijama i to: Sarajevo, zatim nahije: Tešanj, Jajce i Ostrovica. Prihodi u Paša sandžaku (Serez) i u Požeškom sandžaku, ubilježeni su zbirno, jer pojedinačne popise tih prihoda sadržavali su opširni popisi tih sandžaka.

22) Istanbul, Muhimme, knj. 23, br. 684.

23) Muhimme, knj. 58, str. 50.

24) Muhimme, knj. 80, dok. br. 1013.

25) Muhimme, knj. 80, dok. br. 1012.

26) Muhimme, knj. 80.

Najveće prihode davali su objekti u Sarajevu. Sastojali su se od gotovog novca, koristonosnih građevina i građevinskih zemljišta; popisani su u 24 stavke, a iznosili su ukupno 188.754 akče. Najveći su bili iznosi od interesa gotovog novca davanog na zajam poslovnim ljudima uz 10% interesa, što je iznosilo godišnje 94.479 akči, a glavnica, prema tome, 944.794. akče. Značajne prihode davao je, zatim, Husrev-begov karavan-saraj, 47.000 godišnje. Zatim dolazi zakupnina od 92 spomenuta dućana na tadašnjem tzv. »Trgu pekara«, godišnje 12.278 i grupa od 55 prometnih dućana pored Husrev-begove džamije, godišnje 11.566 akči. Preostalih 20 stavki činile su manje iznose.

Iza toga dolazili su prihodi od zemalja u tešanjskoj nahiji. Kako je ranije rečeno, u tešanjskoj nahiji Husrev-begovi vakufi su, prema navedenom popisu iz 1604., obuhvatali 21 naselje, od ukupno 45 naselja, koliko je obuhvatala cijela nahija. To su bili prihodi od prirodnih poljoprivrednih i stočarskih proizvoda stanovništva, kao i novčanih spahijskih prihoda (raznih pristojbi), što je ukupno iznosilo 57.453 akče.

Zatim su dolazili prihodi od zemalja u nahiji Ostrovici, iznosili su 52.867 akči. Ovdje je u navedenom popisu zabilježeno još »povećanje od 40.367 akči«. Međutim, u konačnom zbiru prihoda ovaj iznos nije uključen. Moglo bi značiti da je to prihod uzurpiranih vakufskih zemalja, što bi izlazilo da uzurpirane zemlje nisu ni do tad bile vakufu vraćene.

Upola manje prihode davale su zemlje u jajačkoj nahiji. Od 17 evidentiranih naselja ovog vakufa godišnji ukupni prihodi iznosili su 25.338 akči.

Prihodi Husrev-begovog vakufa u Paša sandžaku iznosili su 12.71.1, a prihodi u Požeškom sandžaku 10.632 akče.

Sveukupni godišnji prihodi iznosili su 347.455, a ukupni rashodi 278.878 akči. Razlika, dakle, između prihoda i rashoda iznosila je te godine 68.577 akči aktive. Svakako, tokom vremena relacije su se mijenjale. Stalniji su prihodi bili u Sarajevu, dočim prihodi sa zemalja zavisili su o prirodnim uslovima, o angažovanju stanovništva u ratarsko-stočarskoj proizvodnji, ukratko o uspješnoj žetvi. Treba, ipak, istaknuti da su poljoprivredni prihodi od zemalja unošeni u defter kao rezultat trogodišnjeg prosjeka.

Isto tako su varirali i rashodi. Ako su poduzimani značajniji građevinski radovi, ili iskršavali drugi nepredviđeni izdaci, ukupni izdaci su se povećavali. Što se tiče odnosa pojedinih stavki u okviru rashoda, treba istaknuti činjenicu da se cijela jedna polovina rashoda konkretno 138.658 akči, odnosila na troškove javne kuhinje (imaret), a druga polovina, tj. 140.220 akči na sve ostalo. To *ostalo* obuhvatalo je: plate nastavnika, vjerskih i drugih službenika i ostalog zaposlenog osoblja u medresi, hanikahu, džamiji, mektebu, turbetu, banji i imaretu, platu mutevelije, kao i plate za nadzorništvo bosanskom sandžak-begu (valiji) i sarajevskom kadiji, te izdatke za održavanje i popravke objekata.

Ovaj bilans Husrev-begova vakufa, tj. ovaj ukratko prikazani dokumenat, biće kasnije u cijelosti kritički obrađen i publikovan.

HUSREFBEG'S VAKUF AT TRANSIT FROM XVI TO XVII CENTURY

This paper discusses the economic-financial State of Gazi Husrefbeg's vakuf from 1604. That State (first balance) was recorded in the detailed register the Bosnian sandžak of the same year. The author provides a historical review of this institution from its establishing till present day.

Husrefbeg although born at Serez (Greece) was of Yugoslav origin. All his monumental buildings were erected in Sarajevo. Three of his vakufnamas are known. The vakufnama for the main buildings, the mosque, hanikah, mekteb, imaret and musafirhana, dates from 1531. By it he endowed land and other property at six places (Serez, Sarajevo, Tešanj, Jajce, Ostrovica and Požega). By the second vakufnama, of 1537 Kuršumlja medresa was founded and by the third, also from 1537 (November) he endowed supplementary properties for the mosque.

Some significant buildings of this vakuf were erected after the death of Husrefbeg (1541). The mausoleum of Husrefbeg and Muradbeg, the public bath, towerclock, muvekithana, water fountain and some others.

The greatest incomes were derived from utilitarian buildings in Sarajevo, as well as incomes of cash, that was lent to bussinessmen at 10% interest, totaly 188.754 akči yearly. There followed incomes from the lands in the Tešanj nahija: 57.453, and after it from land in the Jajce nahija: 25.338 akči. Finally, incomes in Serez amounted to 12.711 and incomes at Požega to 10.632 akči. Total incomes amounted 347.455 akči.

Total expenditures amounted to 68.577 akči. The building which cost most to run was the public kitchen (imaret) for pupils of the medresa, teachers and all employees of the vakuf. The yearly expense of the kitchen were 138.658 akči, which was half of its total income.

Faksimil popisa Gazi Husrev-bega vakufa u okviru Opširnog popisa bosanskog sandžaka iz 1604. godine (str. 346—347).